

Juhász-Pintér Pál

„Cselekvéseinket, felelősség- érzetünket, kötelességtudá- sunkat ne a remény motiválja, hanem a tisztesség!”¹

Fekete Gyula (1922–2010)

Tisztelt Olvasó!

Folyóiratunk újabb, ezentúl rendszeresen megjelenő rovattal kíván hozzájárulni ahhoz a munkához, amelyet már évek óta végzünk annak érdekében, hogy a rendszerváltás folyamatának újabb és újabb elemeit tárjuk tudományos megalapozottsággal olvasóink elé. Meggyőződésünk, hogy a rendszerváltás történetének megértéséhez – de általános érvennyel mindennapjaink megértéséhez is – elengedhetetlen a tágabb összefüggések, előzmények, esetünkben legalább a 20. századi Magyarország sorsát befolyásoló tényezők ismerete. Most induló rovatunkkal időben egy tágabb spektrumot kívánunk átfogni azzal a kiindulóponttal tehát, hogy az elmúlt bő évszázad ismerete híján a harminc évvel ezelőtt lezajlott események is csak hiányosan érthetők meg. A 20. század (h)arcai rovat mindezek figyelembevételével kifejezetten olyan életpályákat – vagy legalábbis ezek olyan részleteit – kíván felvázolni, amelyek az adott személy bemutatásával párhuzamosan alkalmasak arra, hogy gazdasági, társadalmi, politikai vagy épp művelődéstörténeti összefüggésekbe is bepillantást engedjenek. Keresztmetszeteket keresünk tehát, olyan pontokat, ahol – ha lehet így fogalmazni – a történelem és egy-egy emberi sors összeérnek, és ha nem is arányos módon, de hatnak egymásra. Olyanokra igyekszünk a figyelmet irányítani, akiknek „közük volt” a történelemhez, belülről élték át a korszakos társadalmi változásokat, sok esetben személyes részt vállalva a küzdelmekben. Az ő életútjuk, adott esetben egy-egy részletének felvillantása nemcsak cél számunkra, hanem eszköz is; arra, hogy rajtuk keresztül összefonjuk azokat a térben és időben különbözőképp kiinduló szálatokat, amelyek együttesen kirajzolják számunkra a történelem szövetét. Rovatunk első közleményeként Fekete Gyulát mutatjuk be.

Regényíró, szociográfus, publicista, '45-ös földosztó, 1956-os forradalmár, a magyarság súlyosbodó demográfiai helyzetét, erkölcsi gondjait feltáró közíró, rendszerváltó, az Írószövetség, a Magyarok Világszövetségének és a Százak Tanácsának vezető személyisége. Egy emberi élet eredménye persze nem foglalható össze sosem egy mondatban – akkor főképp nem, ha valaki mögött olyan sűrű, küzdelmes, sokszor drámai életút van, mint Fekete Gyula esetében. Nemhogy egy mondat, de jelen írás sem tud mindenre kiterjedően képet adni erről az életpályáról, úgy, hogy

abból ne maradjanak ki fontos vagy kevésbé fontos mozzanatok. Olyan pontokra kívánunk fókuszálni, amelyekben a magyar történelem és Fekete Gyula életének fontos mozzanatai összeérnek, és – megengedve ezt az állítást – kölcsönösen hatnak egymásra, így alakítva egy élet és a nemzet útját.

Fekete Gyula írói, közéleti pályája számos tanulsággal, tanúságtétellel szolgál számunkra, akik megismerni, megérteni próbáljuk a 20. századi magyar történelmet. Élete számos ponton metszette azokat a történelmi

pillanatokot, amelyek sorsfordítónak bizonyultak a magyar társadalom számára. Pályafutása lépten-nyomon rávilágít azokra az eseményekre, folyamatokra, sok esetben társadalmi megrázkódtatásokra, amelyek ismerete nélkül csak bizonytalanul tájékozódnánk az elmúlt évtizedek történelmi sodrában.

Fekete Gyula annak a „derékhad nemzedékének” a tagja, amelyről szólva Cseres Tibor úgy vélekedett: „egy harcra ítélt nemzedékről van itt szó, melynek tagjai, fiai szüntelen felderítés és harc közben nyomultak előre

¹ Az idézett gondolat Fekete Gyula Csurka Istvánnak írt 1994-es leveléből származik. Csurka István: Fekete Gyula (1922–2010). *Magyar Fórum*, 2010. 01. 21. 1.

az időben, s az utakon és harc-
tereken mindenütt célzott és
tüzelt rájuk a megvakult törté-
nelem”.² Úgy is mondhatjuk, a
derékhad íróinak „közük volt” a
történelemhez, belülről élték át
a korszakos társadalmi változá-
sokat, sok esetben személyes
részt vállalva a politikai küzdel-
mekben. Ennek a nemzedéknek
tagja Fekete Gyula is, sok
egyéb pályatárs mellett Örkény
Istvánnal, Karinthy Ferencsel,
Cseres Tiborral, Urbán Ernővel,
Mesterházi Lajossal, Nemes
Györggyel és Dobozy Imrével
együtt.

A GYÖRFFY KOLLÉGIUMTÓL A FORRADALOMIG

Fekete Gyula két évvel Trianon
után, 1922-ben született,
Mezőkeresztesen. Felsőfokú
tanulmányait 1942-ben kezdte
meg a József Nádor Műszaki és
Gazdaságtudományi Egyetemen
közgazdász hallgatóként.
Pályájának meghatározó pontja
volt, hogy tagja lehetett annak
a Györffy Kollégiumnak, amely
kiemelkedő szellemi-kulturális
műhelynek bizonyult, és amely
számos kortársára gyakorolt
nagy hatást. A népi kollégi-
umok gondolata a két világhá-
ború közötti Magyarország népi
íróitól származott. 1939-ben

jött létre a paraszt- és munkás
származású diákoknak egzis-
tenciális lehetőséget és társa-
dalmi felemelkedést biztosítani
kívánó Bolyai Kollégium, amely
1942-ben legfőbb támogatója és
mentora, a néprajztudós Györffy
István professzor nevét vette
fel. Alapszabálya értelmében „a
Györffy István Kollégium társa-
dalmi diákjóléti intézmény, amely
a tehetséges és arra szoruló,
elsősorban falusi származású
felsőiskolás ifjúság részére
egészséges és megfelelő kénye-
lemmel berendezett otthonokat
létesít”. A Bolyaiba, illetve aztán a
Györffybe kerültek nagyrészt a
paraszi származás és/vagy a népi
mozgalommal való szimpátia
jellemzte. A kollégisták tagjainak
mindennapjait áthatotta a
politika – elég csak kiemelniük
az 1943-as szárszói konferen-
cián való részvételüket.³ Fekete
Gyulára is nagy hatással volt ez az
időszak: „Mint Györffy-kollégista
sokat sündörögtem a népi írók
körül, személyesen ismertem, azt
mondhatom, mindegyiküket.”⁴

Az 1945-ös év fontos felada-
tokat hozott számára is. Már
januárban megbízást kapott a
Nemzeti Parasztpárt Központi
Titkárságától, hogy „a Nemzeti
Parasztpárt helyi szerveze-
teit a Vöröshadsereg által

felszabadított területeken
megalakítsa és a népgyűlést
megtarthassa”.⁵ Fekete jelentős
feladatokat kapott a Nemzeti
Parasztpártban, mint annak
észak-magyarországi titkára,
nyilvánvalóan bízva a többpárti,
demokratikus berendezkedés
kibontakozásában. De persze
más illúziók is éltek a magyar
társadalomban ekkor.

Ahogy az azt megelőző évtize-
dekben, úgy a két világháború
közötti időszak társadalmi
feszültségforrásai közül is az
egyik legjelentősebb a földkérdés
megoldatlansága volt. Nem
meglepő tehát, hogy a földtulaj-
donviszonyok átalakítása, a nagy-
birtokok felosztása és a földnél-
küliek minél szélesebb körének a
földhöz juttatása napirenden volt
1945 előtt is, azt követően pedig
valamennyi politikai párt prog-
ramjában szerepelt. Ezek közül
a legradikálisabb álláspontot a
Nemzeti Parasztpárt képviselte.⁶
Az 1945. március 17-én kihirde-
tett, 600/1945. számú földreform-
rendelet megfogalmazásakor
lényegében a parasztpárti javas-
latokat követték. Ennek végrehaj-
tásából Fekete Gyula is kivette a
részét, mint egyébként sok más
egykori Györffy-kollégista is.
Fekete ennek a munkának mint
Borsod megyei biztos láthatott

² Idézi: *A magyar irodalom története, 1945–1975. III./1–2. A próza.* Szerk. Béládi Miklós – Rónay László. Budapest, Akadémiai, 1990, 767.
<http://vmek.niif.hu/02200/02227/html/03/585.html> (Utolsó letöltés: 2020.12.02.)

³ Papp István: *A népi kollégiumi mozgalom története 1944-ig. Népi tehetségek gondozása vagy tudatos elitnevelési kísérlet?* Budapest, Napvilág, 2008, 293.

⁴ Fekete Gyula: Szellem és hatalom. In: *Bibó Emlékkönyv II.* Szerk. Kenedi János. Budapest, Századvég, 1991 [1979], [29–42.] 29.

⁵ A Nemzeti Parasztpárt Központi Titkárságának megbízólevele Fekete Gyula részére (1945. január 31.) In: *Sej, a mi lobogónkat fényes szelek fűjják... Népi kollégiumok 1939–1949.* Szerk. Kardos László. Budapest, Akadémiai, 1977, 44. sz. melléklet

⁶ „Az MKP vezetése tudatában volt annak, hogy az 1919-es Tanácsköztársaság idején végrehajtott földnacionalizálás miatt a parasztság bizalmatlan irántuk. Azt tervezték, hogy megegyeznek a szegényparasztságot képviselő Nemzeti Parasztpárttal, s majd a Parasztpárt terjeszti elő a kommunista földreformtervezetet. Ez meg is történt 1945. január 14-én. Ezzel a taktikai lépéssel egyrészt az volt a cél, hogy a földreform kommunista koncepcióját olyan politikai erő hozza nyilvánosságra, amely élvezi a szegényparasztság és a földnélküliek szimpátiáját, másrészt pedig az, hogy az igen jelentős tömegbázissal és régóta kidolgozott földreform-elképzelésekkel bíró Független Kisgazdapárt lépéshátrányba kerüljön.” In: Varga Zsuzsanna: *Földreformok a II. világháború után Közép- és Kelet-Európában. Történelmi Szemle*, 2015/4 (október–december), [583–606.] 589.

neki.⁷ Történeti jelentősége mellett azonban a földosztás torzó maradt a magyar politikatörténetben. Az újonnan földhöz jutott gazdák jelentős része eszközök és ismeretek tekintében sem tudott megfelelni az önálló gazdálkodás feltételeinek. Ennek az állapotnak a korrekciója nem történt, nem történhetett meg, mivel a hamarosan egyeduralomra jutott Magyar Kommunista Párt magában a földreformban is elsődlegesen a hatalom megragadásának eszközét látta, és a törekvései ellentétben álltak a magántulajdonon alapuló gazdasági termeléssel.⁸

A rövid időre kialakult új, többpártrendszerű struktúra lebontása nem hagyta érintetlenül a Fekete Gyulát soraiban tudó Nemzeti Parasztpártot sem. A kommunisták számára egyáltalán nem volt kívánatos, hogy a Parasztpárt összefogja a szegényparasztságot, a kis- és középparasztság széles rétegeit, így e párt lebontása is megkezdődött. Más pártoktól eltérő módon hivatalosan sokáig nem szűnt meg a Parasztpárt, de működését a gyakorlatban – a pártvezetés, a regionális és helyi szervezetek terén – beszüntette.⁹ Bár voltak olyan parasztpártiak, akikre a kommunista hatalom számíthatott a későbbiekben, Fekete Gyula közvetlen politikai szerepvállalása hosszú időre megszűnt, és írói, publicisztikai tevékenysége került előtérbe. 1947-től 1953-ig szerkesztője

volt a Magyar Diákok Nemzeti Szövetsége által kiadott *Március Tizenötödikének*. Felelős szerkesztője volt ezen kívül a Nemzeti Parasztpárt egyik regionális lapjának, a *Miskolci Szabad Szónak*, majd a *Szabad Szónak*, a *Világosságnak* és az *Esti Budapestnek*.

Fekete Gyula életének meghatározó terepe volt a Magyar Írószövetség, amely a 20. századi magyar történelemben több esetben jelentős szerepet játszott. Az 1945-ben megalakult Magyar Írók Szövetségében (1989-től Magyar Írószövetség) 1949-ig valamennyi irodalmi irányzat, csoportosulás képviseltethette magát. A következő éveket már a kommunista kultúrpolitika határozta meg, ám a magyar írók így is részt vettek az 1956-os forradalom és szabadságharc szellemi előkészítésében. 1956. szeptember 18-án az Írószövetség új elnökségének ülésén Fekete Gyulát a prózai szakosztály titkárává választották.¹⁰ Ő maga így emlékezett vissza az őszi, forradalmi eseményekre: „Mondhatom, hogy sok tekintetben nemcsak a szellemi mozgások, hanem a közéleti mozgások élén is ott található az Írószövetség végig. Központ volt akkor a Szövetség. Nem lehetett elférni a Titkárságon, ott keresztelkedtek az utak. Csak jellemzésül említem, hogy Nagy Imre elküldte a vejét, Jánosi Ferencet, ott tárgyalt a Szövetségben a fegyveresekkel. Akkor volt nálam Pongrácz Gergely, és ott

volt Dudás József felesége is. Egymást érték a küldöttségek, munkások, munkástanácsok...”¹¹ Az Írószövetség nevezetes utolsó, 1956. december 28-i taggyűlésén olvasta fel Tamási Áron a *Gond és hitvallást*, a magyar írók nyilatkozatát, melyben a nemzet, a nép, a magyarság érdekeire hivatkozva tett hitet a forradalom mellett, s ezzel a többség érzéseit öntötte szavakba.¹²

A Kádár-kormány a szabadságharc vérbefojtását követően megkezdte azoknak az alkotóknak a felelősségre vonását is, akik szembe fordultak a kommunista rendszerrel, és kiálltak a forradalom mellett. 1957. január 17-én a kormány rendeletben oszlatta fel a Magyar Írók Szövetségét, a következő indoklással: „nyíltan szembehelyezkedtek a konszolidációs törekvésekkel, a Magyar Népköztársaság érdekeivel ellentétes tevékenységet fejtettek ki”.¹³ Az Írószövetségben és azon keresztül az 1956-os eseményekben való részvételéért Feketét is letartóztatták 1956. december 9-én. Nagyjából egy hónapig a szovjetek fogságában volt, ezután került át a magyar hatóságokhoz. A Legfelsőbb Bíróság Népbírósági Tanácsa előtt folyt le az ún. *kis íróper*, amelynek vádlottjai között Varga Domokos, Tóbiás Áron és Molnár Zoltán társaságában ott volt Fekete Gyula is. Az egyhetes tárgyalás után 1957. október 9-én hirdetett ítéletet a bíróság. Bűncselekmény hiányában ugyan elrendelték szabadon

⁷ Pál Gyula: A hazai agrárvilág – átmeneti korban. Fekete Gyula válaszol. *Forrás*, 1986. január, 3.

⁸ Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a 20. század második felében*. Budapest, Osiris, 2011, 191.

⁹ Szeredi Pál: *A Parasztpárt két évtizede. A Nemzeti Parasztpárt története 1939–1960*. Pilisszentkereszt, Barangoló, 2014, 355.

¹⁰ Az Írószövetség elnökségének ülése. *Népszava*, 1956. 09. 19. 1.

¹¹ Tóbiás Áron: A forradalom vádlottjából a nemzet lelkiismerete lett. Fekete Gyula életútja. *Kapu*, 2012. március, [62–65.] 63.

¹² A Magyar Írószövetség története. <http://www.iroszovetseg.hu/old/tortenet.html> (Utolsó letöltés: 2020. 12. 02.)

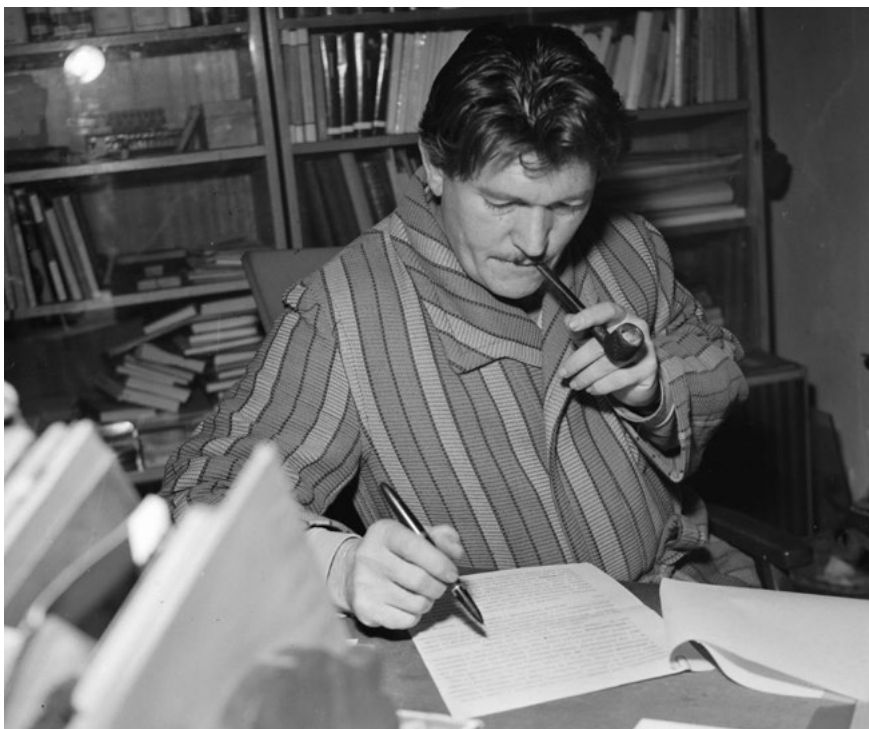
¹³ Gergely András: *Írók a vérbírók előtt* In: <https://www.kello.hu/magazine/konyvultura/2017/10/iroper> (Utolsó letöltés: 2020.12.02.)

bocsátását,¹⁴ ám a hatalom állambiztonságának figyelmét a következő évtizedekben is érezhette: Gulyás „fedőnéven” követték minden lépését.¹⁵

A SZÉPÍRÓI KITELJESÉDÉS

Az ötvenes évek közepe-vége Fekete Gyula pályájában is fordulatot hozott. Ekkor vált igazán íróvá, aki önmagát kifejezve és kiteljesítve tud a társadalom számára értékes és eligazító mondanivalót kialakítani, s aki művészi alkotómunkája révén foglal állást, és hallatja szavát a közélet vitáiban. 1952-től folyamatosan jelentek meg kisregényei, elbeszélései, szociográfiai munkái. Tudatosan vállalta a népi írók örökségét, törekedve a szociográfiai hitelességre.¹⁶ 1963-ban jelent meg a korszak egyik legnagyobb hatású regénye, *Az orvos halála*, amelyet Páger Antal főszereplésével meg is filmesítettek.

Fekete Gyula érdeme, hogy a mindennapi emberi élet értékességét állítja műve középpontjába, annak a meggyőződésnek adva hangot, hogy valójában az ilyen jeltelen sorsok, a névtelen milliók munkája viszi előre a közösség, az emberiség ügyét. Vasy Géza irodalomtörténész mindezt így fogalmazta meg: „A Rákosi-kor ideológiája az új társadalmi rend pozitívnak minősített, új típusú hőseit kívánta középpontba állítani. [...] A rendszer iszonyatos torzulásainak, a hazugságoknak, majd a forradalom leverésének is szerepük volt abban, hogy az ötvenes évek derekán még

Fekete Gyula 1970-ben.

Forrás: FORTEPAN / Hunyady József, 107011-es számú fotó

csak feltűnt, majd 1960 után el is terjedt a feszes szerkezetű kisregényforma. Ebben központi szerepet kapott az a műtípus, amely az életforma kérdésre figyelt, hangsúlyosan foglalkozva annak erkölcsi vonatkozásaival. [...] A Rákosi-kor regényeiben a főszereplők elvártan »különleges emberek«, kommunisták, pártemberek, munkások voltak. Ennek szinte ellenpólusaként jelentek meg a hatvanas évek kezdetére az értelmiségi szereplők, köztük művészek, tudósok, orvosok. Fekete Gyula regénye sem egy különleges személyiséget kíván bemutatni, hanem egy »szürke« átlagembert.¹⁷ *Az orvos halála* kétségtelessé tette Fekete Gyula tehetségét, a mű értékét Pomogáts Béla irodalomtörténész a magyar valóság feltárásában Darvas József *Részeg esője*, Sarkadi Imre A

gyávája, Sánta Ferenc *Húsz órája*, Fejes Endre *Rozsdatemetője* mellé helyezte.¹⁸

A kiemelt és hosszabban taglalt regény mellett Fekete Gyula írói pályáját természetesen további kisregények, regények, irodalmi szociográfiák, rádiós sorozatok teszik teljessé.

SORSKÉRDÉSEK VONZÁSÁBAN - A LEHETETLEN OSTROMA

Szépirodalmi munkássága mellett a hatvanas évektől Fekete Gyula ismét a publicisztikában és a szociográfiában kereste azt a formát, amely által állást foglalhat a magyar társadalom időszerű kérdéseiben és vitáiban: „Nincsenek illúzióim, amikor ezt a verekedős publicisztikát elkezdtem, számoltam a következményekkel: én is kapok.

¹⁴ Szijártó István: *Húszéves a Százak Tanácsa. „Vállunkra kell vennünk a hazát!”*. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek 29., 2018, 188.

¹⁵ Tóbiás Áron: A forradalom vádlottjából a nemzet lelkiismerete lett Fekete Gyula életútja. *Kapu*, 2012. március, 65.

¹⁶ *A magyar irodalom története... i. m.* 1990, 930. (Utolsó letöltés: 2020. 12. 03.)

¹⁷ Vasy Géza: Fekete Gyula: Az orvos halála. MMA Lexikon. <https://www.mmalexikon.hu/kategoria/irodalom/az-orvos-halala> (Utolsó letöltés: 2020. 12. 01.)

¹⁸ Pomogáts Béla: Fekete Gyula írói pályája. *Forrás*, 1974. május-június, [91–94] 93.

Már az is bizonyos: azokkal lesz a legtöbb bajom, akik kifogytak vitaképes érveikből. A tarthatatlan érv hamarabb elfogy, mint a tarthatatlan hit, szemlélet, életfelfogás. Néhány élesebb vitacikkem óta különösen sok rosszindulattal, kicsinyes bosszúval, gánctvetéssel, mőszerolással találkozom, de mondom, számoltam ezzel s még egyebekkel is, amikor olyan messzire kimerészkedtem az író-tűvészt megillető, jobban álcázott fedezékből.¹⁹ A magyar társadalom neuralgikus pontjaihoz férközött mindezzel, amelyek közül az egyik mindenképpen a népesedés, a demográfiai viszonyok alakulása és a család ügye volt.

Fekete Gyula munkásságával, éleslátásával, szenvedélyességével megkerülhetetlen szereplője volt a magyarországi népesedési ügyek vitájának.²⁰ A 20. század magyar nemzeti sorskérdései között kétségtelenül – és tárgyilagosan is megállapíthatóan – az egyik legjelentősebb a népesedés alakulásának ügye. A népi írók már a két világháború közötti időszakban nagy hangsúlyt fektettek a népesedés ügyére, elsősorban a parasztság népesedési problémáira: elég csak kiemelni az „egykézés” jelenségének kialakulását és szociográfiai vizsgálatát. A népesség jelentős csökkenésének veszélye elsősorban a hatvanas évek

elejétől kezdte ismét mind jobban áthatni a közgondolkodást. A népesedéssel kapcsolatban a hivatalos politikai intézkedések mellett társadalmi párbeszéd alakult ki, jelentős részben a népi-nemzeti szellemi kört képviselő értelmiségiek vezetésével. A súlyos problémát a hatvanas évektől legmélyebben talán Fekete Gyula művei, illetve publicisztikája vizsgálta. Nemcsak a magyarság fogyásának drámai következményű tényeit tárta fel, hanem a politika cinikus felelőtlenségét is elemezte. Az 1962-ben bekövetkezett születési mélypontra a hivatalos statisztika csak belső anyagokban reagált. A problémát a társadalom szélesebb rétegei felé az írók közvetítették, ők emelték be a vitatémák közé.

1962-ben Magyarországon 130.053 gyermek született, 42 százalékkal (több mint 93.000-rel) kevesebb, mint 1954-ben, a természetes szaporodás aránya pedig az 1954. évi 12 ezrelékről 2,1 ezrelékre csökkent. Ugyanebben az évben 163.656 művi abortusz történt.²¹ Ez a tendencia ösztönözte írásra Bor Ambrust, aki *Több kenyér – kevesebb gyerek* című, 1963. december 14-én az *Élet és Irodalomban* megjelent cikkével indította el a hetilapban hónapokig zajló népesedési vitát.²² A szerző azt az ellentmondást vizsgálta, hogy bár

Magyarországon nő az életszínvonal, ezt nem követi pozitív népesedési folyamat, ellenkezőleg, csökken a születések száma. A vitasorozatba sokan bekapcsolódtak, így például Bozóky Éva,²³ Jobbágy Károly,²⁴ Veres Péter,²⁵ Erki Edit²⁶ és természetesen Fekete Gyula is, aki *Árnyékbokszolás – tizenkét menetben* című, szenvedélyes írásában tizenkét pontban szedte össze azokat a közbeszédben elterjedt nézeteket, amelyek a népesedéssel kapcsolatos aggályok felmerülése esetén gyakran felvetésre kerültek. Fekete Gyula cikkében szinte egy teljes társadalmi vita lefolytatását végezte el egyedül a népességügygel kapcsolatban, írásában olyan megállapításokat tett, amelyek mai napig érvénnyel bírnak azok számára, akik a magyarság lélekszámának megtartását, gyarapodását közügynek tekintik. Az egyén és közösség közötti felelősségrendszer talán Fekete Gyula fogalmazta meg a vitasorozatban a legmarkánsabban azon érvek ellenében, amelyek szerint mindenkinek joga van szabadon dönteni arról, hogy legyen-e utódja. Az író szerint minden ember tartozik a társadalomnak önmaga folytatásával: életéért és neveltetéséért mindenki adós, és ezt az adósságot – normális esetben – utódok létrehozásával és nevelésével törlesztheti.²⁷ Tiszta, kemény mondatok,

¹⁹ Uo. 94.

²⁰ A Kádár-korszakban zajlott népesedési vitákról lásd bővebben: Juhász-Pintér Pál: „Magánügy vagy közügy?”. Viták a magyarság népesedési gondjairól. In: *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987)*. Szerk. Nagymihály Zoltán – Szekér Nóra. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Kötetek 26., 231–251.

²¹ Pótó János: A kommunizmus „ígérete”. Életmód-viták az 1960-as években. *História*, 1986. május–június, 26–29.

²² Bor Ambrus: Több kenyér – kevesebb gyerek? *Élet és Irodalom*, 1963. 12. 14. 5.

²³ Bozóky Éva: Magánügy vagy a köz gondja? *Élet és Irodalom*, 1964. 01. 11. 7–8.

²⁴ Jobbágy Károly: „Ezer év”. *Élet és Irodalom*, 1964. 02. 08. 5.

²⁵ Veres Péter: A születésszabályozás és ami belőle következik. *Élet és Irodalom*, 1964. 03. 14. 5–6.

²⁶ Erki Edit: Ok vagy okozat? *Élet és Irodalom*, 1964. 03. 21. 5–6.

²⁷ Fekete Gyula: Árnyékbokszolás – tizenkét menetben. *Élet és Irodalom*, 1964. 03. 28. 5–6.

amelyek a közösség továbbélé- séért aggódó, azért felelősséget érző személytől származnak.²⁸

A hetvenes évek elején a *Nők Lapja* is indított egy sorozatot a népesedés kérdéskörének vizsgálására. Széles körű vita volt ez – ezúttal elsősorban „laikusok” között. Az újság számos olvasói levelet jelentetett meg. Amíg korábban a problémát elsősorban értelmiségi szerzők boncolgatták, a *Nők Lapján* keresztül hangsúlyosabban nyílt meg a lehetőség a széles közvélemény számára, hogy hozzá- szóljon a vitához, kifejtse véleményét. Ebből a sorozatból állította össze Fekete Gyula 1972-ben az *Éljünk magunknak?* című szocio- gráfiát a *Magyarország felfedezése* sorozat részeként.²⁹ Több mint 700 levélíró véleményét válogatta, rendszerezte egy szervezető, vitázó, valamint egy statisztikai összefoglaló kíséretében. Ebben a népeség-növekedés visszaesésének okait két tényezőben látta és láttatta. Az egyik a gyermeknevelés anyagi feltételrendszerének hiányossága, a másik pedig a morális, eszmei zavarokban keresendő. Ahogy a kötet címvá- lasztása is sugallja, Fekete az utóbbiakat ezúttal is hangsúlyo- sabb problémának értékelte. A levélírói véleményeket is felhasználva ismételtén javaslatot tett egy arányos közteherviselés koncepciójának kidolgozására és bevezetésére. Ennek kiindu- lópontja, hogy az igen alacsony családi pótlék mellett a gyer- mekvállalás anyagi hátrányt jelent, amelyet annak emelé- sével a társadalomnak fel kellene számolnia, mivel a mai

UTÓHANGOK
A „MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE”
SOROZATHOZ

FEKETE GYULA

ÉLJÜNK MAGUNKNAK?

Témám „utóélete” a könyv előlé- tével kezdődött: 1970-ben indítottam a vitát a *Nők Lapjában* a többszer- mes családok népszerűsítéséről, és arról: mi lehet az oka, hogy újabban az anyaság „ünnepe” és köznapi jel- mülésként olyan szavakra és meredő- az ellenmondás. (Évek óta napiren- den volt már ez a kérdés; Veres Pé- ter, Illés Gyula, Bor Árpád és mások külön hangszóval foglalkoz- tak vele.) Mindegy kétszer hozzá- szólás érkezett be, a ennek a *Háború* és néke terjedelmű anyagnak csak alig öt-hat százezret kötötte a lap, kegyetlen rövidítésekkel. Mi- előtt a Vitázó megírásába kez- tem, minden levelet előolvastam – és már nem szabadulhattam a ha- táruk alól. Egyéb munkáikat hanyag- ova csak ezzel foglalkoztam, óra- tondój és szerkesztés nélkül; a sem- mitmondó írásokat, üres vissz- hangzókat kicselezve 738 levél maradt fenn a roston. Minden íte- ző okfejtés, érv és ellenérv eredeti fo- galmaszámban szót kapott: tönké- vel a hamis elfogult vélemények is. Azon az életem az igazságot nem kell félteni; minél szabadabb öko- zéseikben születik, annál teljesebb és társabb érvény.

Már kétszötöt vittem be a ki- adónak Erdi Ferenc lett a bábjára; lektor jelentős címen szüle egy kis tanácsmányt írt – pár betűvel a hála- la előtt.

Könyv formájában 1972 tavaszán jelent meg a vita anyaga. Utóéle- temek több kilényi dokumentációjá- ból az alábbi kivonatolás vázlatnak is elég hezaga.

„Érdigi legfontosabb könyvem”

„Az Éjszák megunknak”, úgy ér- zem, eddigi legfontosabb könyvem. Nem szapirodalom; szerepe, funk- ciója – tehát fontossága is – más más nem, mint amilyen a stop- prózák lehet... Közvetlen és köz- vetlen beleszólás legfontosabb kö- nyvembe”. — A *Központ*-ban írt- am ezt, a megjelenés táján. Ma ugyanígy írhatnám, nagyobb nyuo- matokkal.

Vihart kavart már annak idején a vita is; lappangó feszültségeket sült ki, a társadalmat átírni behá- ló, idült ellenmondásokat lököt fel- szárra. Az újabb, még sokkal vé- szesebbek, igényes vihar elősze- korán megcsapott, így aztán elebe- mentem. Szétkültem a könyvet 500 példányban. Kétszötöt gondjaink- dedikációval megkapták a Központi Bizottság, az Elnöki Tanács, a Mi- nisztertanács, a KÉPZ tagjai, az or- szágvezérségi képviselők, a püspökök, a főbírók és néhány író, főszerkesz- tő a munkáikat.

Mindegy felszóló olyan sajtóbeli bi- rálatról tudok, amely – egészenben vagy részleteiben foglalkozott a könyvvel. Először a hangszóvalon elismerő és a hangszóvalon elutasí- tó bírálatok között úgyzólva nem volt átmenet. Az elismerést főként

a saját perevidéke visszhangozta, a harcra elutasítást pedig, egy-két kivétellel, a központi, legtekintélye- sebb, legmagasabb példányos sajtó- lapok képviselték. Nem tudok olyan könyvről, amelyet az utóbbi har- macz évben terjedelmében több hangemben szigorúbb megrogra ért volna.

Darvas felhívott az elől támadá- sok után. — Válaszoloz? — Ezt nem hagyhatom ki, mondtam. — Jobb volna, ha én válaszolnék — így Dar- vas. — Erdi meghalt, nekem kelle- nek szólni helyette. Csak az, hogy nem vagyok én esetében a dolgot- ban tájékozott.

Írtam neki egy fejtgyeztet, 84 o- dalas; mondatról mondatra kite- tem a bírálatok minden ellenérvé- se, vádjára, félreírására, félrema- gyarazására. Külön elemzve azokat a bírálatokat, amelyeknek a szerző nemcsak hogy nem ismerette a köny- vet, de bele sem igen olvastak. Dar- vas megírta a vitakérdést, de nem küldötte. Fél év múlva, amikor visszakerített tőle a fejtgyeztet, csak annyit mondot, fanyag mosolyát: — Lebeszéltek. En az én egy- zeztet kaptam szót, de ellenpéldák voltak ezek az esetek is — más vál- tozatban volt az én dematamam- ra. Egyebéket illetően szakember — demográfus, közgazdász, statisztika — bíráli meggyeztetéseim, el- lenérvéseivel ez ideig nem találkoztam. Szakmailag helytálló, konkrét el- lenérvéseket sem, az elmarasztaló bírálatokban.

Most újraolvastam a könyvről azokat a részletet, amelyek egy- általán átfogalmazhatók, ha szűke- sített érzésem is dokumentumok nem ide tartoznak; eredetiükkel érzem, minden elemzést, okfejtést, következe- tét ma is vállalok; természetesen ma már élesebben fogalmaztam egyiket-másikat. (S a vállalással együtt: továbbra is kétszötöt a vitára e témakörben bármilyen fórumon — feltéve, ha a velem folytatott vitá- ban azért én is szót kaphatok.) Egyetlen halálöszt szamadatot ta- láltam, amely (az 1. kiadással) hi- bás; a szakönyvben is, ahonnan átvettem, a hivatalos statisztikai ki- adványban is, ahol ellenőriztem, ugyancsak hibás volt.

A 2. kiadás 1974-ben jelent meg. Együtt a példányszám 22 ezer.

Talán ide tartozik: megrogrtettem ezt a fajta szociográfiát, és a má- falai változatot, társadalmi köze- ret szondázásának, a közvélemény- kültetésnek, a szociológiai felmérés- nek több, lebeszég, kipróbált, általa- lom is végigpóblált — módszerrel ez többet igény. Milyen ér el a sajtó; az ország minden zugába, minden korosztályhoz, foglalkozá- hoz, társadalmi csoportba, minden műveltségi szintre elér. Olyan tö- meghez, amelyet sohasem lehetné, s olyan személyhez, akét alig lehetne kérővévekel, interjúkkal megváltani. S ha ezer közül csak egy ragad is ki, azaz azt belőlről fe- zőzi a fontosnak érzett mondan- dókban hovenen érvel, vitázik, ki- önti keserűséget, förtvékja inda- l

Fekete Gyula megkerülhetetlen szereplője volt a magyarországi népesé- si ügyek vitájának. Az „Éljünk magunknak?” gondolatnak önálló könyvet szentelt, az abból kibontakozó disputához több alkalommal hozzászólt. (Új *Tükör*, 1978. 05. 21. 7–9.). Forrás: Arcanum Adatbázis

gyermektelenek és egykésék helyett a többgyerekesek nevelik fel a jövő generációit, és az ő munkájuk eredményeként kerül ki a nyugdíjak fedezete.³⁰

Már a hatvanas években, a szakértők előtt, aztán velük is vitakozva felismerte tehát a magyar társadalom rossz demo- gráfiai folyamatait, úgymint a csökkenő születési számokat, az előregedést és a népeségfo- gyást. Harcát a magyar megma- radásért élete végig folytatta:

nemcsak a hatalommal, de a társadalom közönyével és értet- lenségével, gyakran fanyalgásával szemben is helyt kellett állnia.³¹ Ebben a kiállásában ugyancsak tetten érhető, hogy Fekete Gyula a népi mozgalom eszméin, a nép és nemzet sorskérdései iránt fogékony szellemén, erkölcsén nevelkedett.

A RENDSZERVÁLTÁS ÚTJÁN

A rendszerváltás folyamatának megkerülhetetlen formációja volt

²⁸ Juhász–Pintér i. m. 2017, 237.

²⁹ Fekete Gyula: *Éljünk magunknak?* Budapest, Szépirodalmi, 1972.

³⁰ Juhász–Pintér i. m. 2017, 244.

³¹ Bíró Zoltán: Fekete Gyula nemzetémbresztő szenvedélye. *Magyar Nemzet Magazin*, 2001. 12. 22. 28.

Az első lakiteleki találkozón elnöklő Fekete Gyula, 1987. szeptember 27-én.
Forrás: Lakiteleki Rendszerváltó Archívum

a Magyar Demokrata Fórum és az alapítását előkészítő szellemi kör, amelyben jelentős szerepet játszott Fekete Gyula is. Ennek gyökereit keresve egészen a hatvanas évekig visszamehetünk, amikor az első olyan szellemi-baráti kör (az ironikusan „Nagy Népi Hurálnak” nevezett kezdeményezés) megalakult, amely az MDF majdani szervezői közül már többeket magába foglalt. Több-kevesebb rendszerességgel megfordult körükben Fekete Gyula is.³²

1979. május 18–19-én Lakitelek adott otthont a Lezsák Sándor közreműködésével létrejött a fiatal írók *Korszerű nemzeti önismeret* című tanácskozásának, amelynek többek között Illyés Gyula is résztvevője volt. Az egyik

meghatározó megszólalás Fekete Gyuláé volt, aki a tőle megszó-
kott vehemenciával ostromozta a politikát, amely véleménye szerint a nemzeti tudat rombolását végzi.³³ A népi-nemzeti ellenzék öndefiniálásának több más meghatározó állomása is volt, amelyekben Fekete Gyula is fontos szerepet játszott. Utalhatunk itt a tizenkilencek levelére,³⁴ amelyben a magyarországi népi ellenzék vezető képviselői kísérletet tettek arra, hogy legfontosabb céljaik teljesítéséhez megnyerjék a kádári hatalomtámogatását. A beadvány tizenkilenc aláírója legfőképp a határon túli magyarság érdekvé-
képviselétét igyekezett előmozdítani, amikor egy, a kisebbségek ügyeivel foglalkozó államtitkárság létrehozását sürgette. A Bethlen

Gábor Alapítvány megalapítását, valamint a *Hitel* c. folyóirat akkor már évek óta húzódo engedélyezését ismételten a pártállam kulturális döntéshozóinak emlékezetébe idézték. Emellett sürgették egy, a határon túli területeken is fogható, magyar nyelvű tévéadás megindítását, de a Magyarságtudományi Intézet megalapítását is. „A levél elküldése után Aczél György tárgyalt az aláírókkal, és bizonyos kérdésekben történtek is lépések: a Bethlen Gábor Alapítványt – amely pontosan a határon túli magyarság segítésére jött létre, és alapítása óta komoly hátor-
szágát jelentette a nemzetben gondolkodó köröknek – engedélyezték, az *Erdély története* c. háromkötetes munka pedig 1986-ban megjelent.”³⁵ Az a csoport, amelyhez Fekete Gyula is tartozott, arra törekedett, hogy a megoldatlan kérdésekre tegyen javaslatokat, keresse az összeköthető szálakat, építkezzen a lehetőségek keretein belül. Számukra és a magyar rendszerváltás számára is kiemelkedő év lett 1987. Ekkor döntöttek arról, hogy megszervezik saját találkozójukat, ahol maguk dönthetnek a számukra vállalható programról és a további politikai tevékenységük jellegéről. E találkozó helyszínéül is Lakiteleket választották. Fekete Gyula is az alapító szervezők között volt, Bíró Zoltán, Csoóri Sándor, Csurka István, Für Lajos,

³² Bővebben lásd: Szécsi Árpád: A „szabadság kis köreitől” a választási győzelemig. A Magyar Demokrata Fórum története a korai kezdetektől 1990. március 25-ig. ELTE ÁJK, Tudományos diákköri dolgozatok, 2001/2, [188–232.] 190.

³³ Fekete Gyula felszólalását lásd: Fekete Gyula: A jövő kizsákmányolása. *Forrás*, 1979. szeptember, 74–76. Értékelését lásd: Szeredi Pál: *A nemzetépítő demokratikus ellenállás a Kádár-korban 1956–1987*, Barangoló kiadó, Pilisszentkereszt, 2015, 285.

³⁴ A levelet lásd: A tizenkilencek levele Kádár Jánoshoz, az MSZMP KB első titkárához. *Rendszerváltó Archívum*, 2017. szeptember, 42–49. A levél aláírói Sinkovits Imre, Gombos Katalin, Madaras József, Csoóri Sándor, Vekerdi László, Csurka István, Czine Mihály, Fekete Gyula, Für Lajos, Kiss Ferenc, Nagy Gáspár, Bíró Zoltán, Lezsák Sándor, Zelnik József, Bakos István, Sára Sándor, Ilia Mihály, Halász Péter és Kodolányi Gyula voltak.

³⁵ Nagymihály Zoltán: Áttörő szavak „a résnyire felhúzott zsilipen”. A határon túli magyarság kérdése az 1956 és 1987 közötti magyar sajtónyilvánosságban. In: *Forrásvidék. A nemzeti demokratikus gondolkodás a magyar folyóiratok tükrében (1956–1987)*. Szerk. Nagymihály Zoltán – Székér Nóra. Lakitelek, Antológia, RETÖRKI Könyvek 26., 2017, [197–230.] 225–226.

Kiss Gy. Csaba és Lezsák Sándor társaságában.³⁶ A rendszerváltás szimbolikus összejövele, a lakiteleki találkozó 1987. szeptember 27-én zajlott, közel kétszáz résztvevővel. A házigazda Lezsák Sándor, a levezető elnök Fekete Gyula volt. Ebből következően Fekete volt az, aki indítványozta, hogy Bíró Zoltán egy, rendszeres fórum létrehozását javasoló felszólalását és a találkozót tervezett zárónyilatkozatát fektessék írásba, egyúttal javaslatot tett a szövegezők személyére is. A dokumentumot – a *Lakiteleki Nyilatkozatot* – a résztvevők elfogadták. Ebben leszögezték, hogy „a magyarság történelmének egyik súlyos válságába sodródott... Csak a társadalom részvételével lehet megoldani a válságot, mégpedig mind a társadalom, mind az ország politikai vezetőinek részvételével. A politikai és társadalmi szervezetek jelenlegi rendszerében nincs biztosítva az önálló és független nézetek kifejtése. Ezért javasolják a Magyar Demokrata Fórum létrehozását, amely a folyamatos és nyílt párbeszéd színtere lehetne...”³⁷ A *magyarság esélyei* címmel Lakiteleken megtartott tanácskozás egyik fő eredménye, hogy társadalmi mozgalomként létrejött a Magyar Demokrata Fórum, amelyet az alapítók olyan keretnek szántak ekkor, amely társadalmi-politikai kérdések, valamint országos és helyi ügyek megvitatására teremt alkalmas

platformot. Messzemenő hatása volt az 1988. szeptember 3-án megtartott második lakiteleki találkozóknak is, amelyen immár független társadalmi szervezetként, szellemi-politikai mozgalomként határozta meg magát a Magyar Demokrata Fórum. A mozgalom alapítói között, illetve elnökségében természetesen ott találjuk Fekete Gyulát is Bíró Zoltán, Csegey Dénes, Csoóri Sándor, Csurka István, Für Lajos, Joó Rudolf, Kiss Gy. Csaba és Lezsák Sándor társaságában. Ideiglenes elnökséget jelentett ez ekkor a szervezet életében, az állandó testületet az I. Országos Gyűlés választotta meg, amelynek szintén tagja lett Fekete, így a szervezetnek – mint annak alapítója és 1990-ig elnökségi tagja –, egyúttal a magyarországi rendszerváltásnak is meghatározó szereplője volt. Fekete emellett az 1988 novemberében útjára indult *Hitel* című folyóiratnak is szerkesztőségébe tartozott, amely lap a különböző ellenzéki erők egyik első legális fórumaként kívánt megjelenni.

1990-ben Feketét megválasztották az 1989 nyarán újjászerveződött Magyar Néppárt elnökének, amely párt magát a harmincas évek végén indult Nemzeti Parasztpárt (és az 1956-os Petőfi Párt) utódszervezetének tekintette. Apárt azonban az 1990-es országgyűlési választásokon mindössze a szavazatok

0,75%-át érte el,³⁸ amely – a saját maguk támasztotta elvárásokhoz képest – kudarcot jelentett.

FEKETE GYULA SZÜLETÉSÉNEK SZÁZADIK ÉVFORDULÓJA ELÉ

A rendszerváltást, az azt követő folyamatokat Fekete Gyula érezhetően csálódottsággal élte meg. Ennek ellenére – vagy éppen ezért – továbbra is kitartott évtizedeken keresztül vallott elvei, eszméi mellett, kiállva a magyarságért és a valódi demokráciáért. Közéleti szereplésével nem hagyott fel. Fontos feladatokat látott el az összmagyarság érdekében újjászerveződött Magyarok Világszövetségében, egy ideig a szervezet elnökségi tagja is volt.³⁹ Létrehozója volt 1997-ben a Százak Tanácsának azzal a céllal, hogy az a „nemzeti sorskérdésekben, a legfontosabb közéleti ügyekben-gondokban nyilatkozataival, állásfoglalásaival legjobb tudása, jó lelkiismerete szerint hitelesen képviselje a civil társadalmat”.⁴⁰

Életműve az egymás iránt és a hazáért érzett felelősség mindenképp elé helyezésétől, a közösség javára végzett alázatos munkáról szól. Talán nem túlzás, ha azt állítjuk, „próféta szerep volt az övé, kinek intésére például a népességfogyás ügyében kevesen figyeltek oda, de az idő őt igazolta”.⁴¹ Életfelfogását, *ars poeticáját* jól jellemzik azok

³⁶ A lakiteleki alapítókról és a találkozó háttéréről lásd többek között: Für Lajos: „Fölrepülni rajban”. *Utak a Fórumba*. Budapest, Püski, 2007, 362–402.

³⁷ *A magyarság esélyei. Lakitelek, 1987 – A tanácskozás hiteles jegyzőkönyve*. Szerk. Agócs Sándor – Medvigy Endre. Lakitelek, Antológia – Püski, 1991.

³⁸ Wiener György: Választás és rendszerváltás. In: *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010*. Szerk. Földes György – Hubai László. Budapest, Napvilág, 2010, 328.

³⁹ Bakos István: „Hármas kis tükör” a Magyarok Világszövetségéről. Részletek. *Hitel*, 2018. augusztus, [45–58.] 50.

⁴⁰ Fekete Gyula: A Százak Tanácsa létrejött. In: <http://www.szazaktanacs.hu/szazak-tanacs/a-szazak-tanacs-a-letrejotte/> (Utolsó letöltés: 2020. 12. 08.)

⁴¹ Részlet Szentmártoni János költő 2016. december 9-én (ekkor a Magyar Írószövetség elnöke), a Fekete Gyula tiszteletére állított emléktábla avatásán elmondott beszédéből.

a gondolatok, amelyeket 1994 novemberében Csurka Istvánnak írott levelében fogalmazott meg: „...a reménynek itt legfeljebb is mellékszerep juthat: cselekvéseinket, felelősségérzetünket, kötelességtudásunkat ne a remény motíválja, hanem a tisztesség, a lelkiismeret. Ha szikrányi remény sem volna már, az sem mentesítene a cselekvés felelőssége, kötelessége alól.”⁴²

Fekete Gyula 2010. január 16-án hunyt el Budapesten. Jókai Anna 2012-ben, születésének 90. évfordulóján a Magyar Írószövetség által rendezett emlékestén így idézte fel az író alakját: „Leghíresebb regényét, *Az orvos halálát* tulajdonképpen saját halálával hitelesítette. Úgy ment el, hogy mindent megtett, hiszem azt, hogy gyógyított, de valójában a világ nem válaszolt neki.”⁴³ Hogy Fekete Gyula gyógyított, nem vitás, azt, hogy a világ milyen mértékben reflektált erre, már nehezebb megválaszolni. A magyar társadalom egyes szerveződései mindenképpen ismerik, elismerik munkásságát, érdemeit, mindazt, amit 1956-ban a nemzeti szabadságért, később a magyarság demográfiai állapotáért aggódva, vagy éppen a rendszerváltáshoz vezető úton megcselekedett. A magyar társadalom válaszána elégségessége ugyanakkor kérdéses és megfontolásra érdemes. Különösen akkor, amikor a nemzet népesedési ügyei újfent (aktualitását tulajdonképpen sosem veszve) a közbeszéd előterébe kerültek, amikor közeledünk az 1956-os forradalom és szabadságharc hatvanötödik és Fekete Gyula születésének századik évfordulója felé.

Fekete Gyula 2016-ban avatott emléktáblája a budapesti Kecskeméti utcában. Forrás: Wikimedia Commons / „Globetrotter19”

⁴² Idézi: Csurka i. m. 2010, 1.

⁴³ Dudar Fanni: Megmarad-e még a magyarság? Kilencven éve született Fekete Gyula. *Valasz.hu*, 2012. 03. 01. <http://valasz.hu/kultura/soha-olyat-nem-hallottam-tole-amit-ne-akart-volna-megcselekedni-46405> (Utolsó letöltés: 2020. 12. 04.)